

Вукале ЂЕРКОВИЋ*

ОКТОИХ ШТАМПАРИЈЕ ЦРНОЈЕВИЋА (1494) И ИЗДАЊА БОЖИДАРА ВУКОВИЋА ПОДГОРИЧАНИНА У РИЗНИЦИ СТАРОСЛОВЕНСКЕ РУСКЕ КУЛТУРЕ

Јеромонах Макарије (от Черние Гори) – ријечима од прије преко пет стотина година у свом поговору цетињском „Октоиху” 1494. године (у првој ћириличној књизи иа Словенском југу и словенском језику) дословно пише:

Видјећи ја – својеручно Макарије – у Хрисѣу Боју благовјерни добо-мучавани Војвода Зейски Ђурђ Црнојевих умаљење свейих књига, раз-традљењем и унишћењем од аїарјанских чеда, узрєвновах ѿмоћу свейо-їа духа, и саставих форме (слова) ѿа којима је у једној ѿдини осам људи завршило ОКТОИХ од чєйири їласа на славослављење Боју који нас је укријєйио...

Значи, Макарије „от Черние Гори” са још седам помоћника, наш јужнословенски Гутенберг, штампар и практичар, „коаутор” Октоиха, као прве књиге ћириличко-словенског писма и језика књижевдо-литургијског остварења, на Цетињу, обогатио је ризницу старословенске културне историје и завршним ријечима свога поговора вјечним и јединим податком о „рукодјелисању” сљедећом формулацијом: „Завршише се ове књиге од постања (свијета) године 7002 од рођења Христова 1494, јануара четвртога”.

По својој структури „Октоих” је хришћанско-православна прва словенско-црногорска црквена књига за вјерске обреде. Садржи најважније моралне поуке и вокално-византијску духовну музику словенске традиције – хорског пјевања, Осмогласника, без употребе инструмената. Књига својим правописом припада рашко-ресавској књижевној тради-

* Вукале Ђерковић

цији. Она је сачињена као зборник духовних пјесама византијских писаца из IX вијека – Јована Дамаскина, Козме, Анатолије, Митрофана, Теодора и Јована Студита и царева Лава Мудрог и Константина Порфирогенита.

Дакле, Ободско-цетињска штампарија, прва ћирилично-словенска, у мраку отоманског средњовјековља, била је у оно смутно вријеме XV вијека – тек четрдесетак година послје европског Гутенберга – прва ћирилично-словенска типографија на дивљем Балкану и прва државна штампарија у читавој Европи. Посебно, ради ширег разумијевања ваља нагласити да њу није основала црква, него ондашња држава црногорска у организацији ондашњег црногорског господара Ивана и сина његова Ђурђа Црнојевића, владалаца у европској историји (изузимајући Старе Грке) најмањег народа – са свега око тридесетак хиљада душа. Била је то уједно по редосљеду друга типографија у словенству – само двије године послје Краковске (1491) и неколике деценије прије Московске (1546), односно – друга у свијету (свега четврт вијека послје Венецијанске – 1469).

Што се тачног датума оснивања Ободско-цетињске штампарије тиче, како, поводом 400-годишњице њене прославе у Цетињу (1893) пише, некада високоуважени професор словенских језика и историје литературе на Казањској духовној академији у Русији – Алексеј Александрович Царевски, аутор низа књига и публикација из области језика и књижевности, као и радова о првим учитељима словенске писмености (Ћирилу и Методију), својевремено дословно наглашава да је ово велико словенско дјело православне културе започето у Ободској тврђави у Ријечи Црнојевића, недалеко од Цетиња, тј. у претходном престоном градићу Иван-бега Црнојевића, од прије 1485, када се преселио испред навале Турака у новоосновану престоницу Цетиње, и да Русија мора да призна Црногорцима „велику част првих иницијатора и утемељивача штампарије књига у свијету Словена”.

Поводом петовјековног јубилеја у Црној Гори (1994), карактеристично је нагласити и чињеницу да је за претходни 400-годишњи јубилеј посебну радост означило присуство руске научне делегације у Цетињу у саставу: професор А. И. Ламански од Петроградског универзитета, А. И. Александров од Казањског универзитета и Духовне академије, П. Л. Кулаковски, А. И. Смирнов и др. од Варшавског универзитета, и др. Међу бројним домаћим и другим делегатима из више европских земаља били су репрезенти културне јавности Србије, Босне, Херцеговине, Чешке, Пољске, Румуније, Француске и Енглеске. Хрватска и Словенија биле су тада под влашћу Турске и Аустроугарске, али су зато врсни хр-

ватски и словеначки научници из Загреба и Љубљане ипак и тада послали Црногорцима телеграме честитки и радовања.

У културној ризници ћирилично-словенских писама црногорске штампарије, прве државе у Европи и прве код Јужних Словена (и друге у словенству), давно рођене у минијатурној црногорској престоници – Цетињу, створене су за њеног кратког вијека (у периоду 1492–1496) и сачуване као једине јужнословенске ћириличне књиге (инкунабуле) – *Окѣоих ѣрвоіласник* (1494), *Окѣоих ѣѣѣоіласник* (1494), *Псалѣиѣр с ѣосљедовањем* – 1495, *Молиѣвѣник-Требник* (1495) и *Чѣѣворојѣванђѣље* (1496). Тиме је постављен историјски темељ православне словенске културе на Балкану. Њену традицију, двије и по деценије по престанку рада (услѣд похаре Цетиња од стране Турака), успјешно је наставио у сопственој штампарији у Венецији наш земљак војвода Божидар Вуковић Подгоричанин, син му Вићенцо и јеромонах Пахомије „од Црније Гори од Реке” (Црнојевића), а затим њихови настављачи Стефан Мариновић, Јеролим Загуревић-Которанин и др. У току XV вијека, односно од краја XV до средине XIX вијека – и поред покушаја владике Василија и митрополита Петра I Петровића – тешке ратне прилике нијесу дозволиле да се на невеликој слободној територији Црне Горе створе елементарни услови за оснивање и рад неке друге типографије – све до 1833. године. Тада је владика Раде Његош успио да пренесе нову штампарију – из Русије, као матице словенске.

Писмо и језик *Окѣоиха* у развоју ћирилично-словенске књиге на темељима духовне културе и повезаности словенских народа од 9. вијека на просторима ћирилско-методијевског учења (на језику македонских Словена), као и даља кретања словенских писмености од времена прве црногорске штампарије Црнојевића и цетињског *Окѣоиха* (1494) говоре да се међу словенским народима ни послѣје пада јужнословенске Зете духовна култура православља није дала окупирати. Наиме, до 1496. штампан је и *Окѣоих ѣѣѣоіласник*, *Псалѣиѣр*, *Молиѣвѣник*, *Чѣѣворојѣванђѣље* и *Цѣјѣјѣни ѣѣриод* – на старословенском језику и писму. Иначе, према налазима књижевних историчара, пут јужнословенског и ободско-цетињског штампара, јеромонаха Макарија, послѣје првог издања црногорског *Окѣоиха* и Цетиња, водио је до Венеције и Србије, до Румуније, гдје су у Трговишту за потребе Румунске православне цркве, на искуствима штампарије Црнојевића и Вуковића, и даље штампане ћирилске књиге од 1508. до 1512. године, и надаље полазећи ка широким пространима словенских народа.

Заправо послије периода ондашње инвазионе најезде Турака и пропасти државе Црнојевића, цетињска штампарија се повлачи у Венецију, гдје се послије 25 година наставља издавање, такође, православних књига. У историји штампарства наш познати земљак војвода Божидар Вуковић (око 1520), син му Вићенцо и јеромонах Пахомије „од Реке” (око 1546), штампају још седам црквено-православних књига (*Псалтир*, *Служабник*, *Два зборника за ђушнике*, *Октоих ђетоїласник*, *Празнички минеј*, *Тредник*) у новим или допуњеним издањима која су стизала до Хиландара, Даблина, Крка и православних цркава Србије. Надаље, живот Вуковићеве штампарије до 90-их година 16. вијека наставља син му Вићенцо чије су књиге истовремено служиле и за изучавање и узор штампарског заната појединим штампарима Бугарске, Старе Србије и шире. Забиљежено је да је у том међувремену штампано још око 40-ак свештених средњовјековних српскословенских књига на техничким и језичким узорима Октоиха, које су у мучним условима отоманске окупације ницале на подручјима Србије – у православним црквеним штампаријама: у Горажду (1520), Рујну (1536/37), Милешеви (1544–1547), Београду (1594), Мркшиној цркви (Косјерић – 1566).

Путеви ћириличких књига солунске браће Ђирила и Методија и словенске писмености допирали су до Кракова у Пољској, гдје је у штампарији Њемца Швајполт Фиола (за православно свијет) штампана прва ћирилична књига 1491 (само три године прије црногорско-словенског *Октоиха* у Цетињу, чији су примјерци стизали и у Русију, и Србију, и Румунију). Иначе, у науци се сматра да је *Октоих* пгтампарије Црнојевића, у ствари, словенски превод Ђирила и Методија са грчког оригинала.

Културолошке везе и велика лингвистичка сродност језика словенских народа и словенско писмо ћирилице у основама старословенског језика (и у томе, заједничка азбука) значило је и међусобну могућу размјену књига и уједно у раном словенском штампарству (и уопште православном свијету) источно-хришћанску цивилизацију и духовно заједништво још у далекој вишевјековној прошлости и текућој савремености. Отуда је и схватљиво да је у Чешкој Франциско Скорина (у вријеме када је јеромонах Макарије штампао за Румуне) био такође у служби влашких владара и ту могао добро упознати старословенско штампарство у типографији Миклоша Конча (од 1517. до 1519) и у Вилу (1522), гдје је пгтампан велики број књижица старозавјетних текстова – под заједничким називом „Малая падорожная книшка”.

Карактеристично је навести, како пише у књизи „Пет вјекова српског пггампарства 1494–1994” (Раздобље српскословенске пггампе, XV–XVII вијека, Београд 1994), да је Ф. Скорина у Вилни 1522, штампајући Псалтир, „користио издање Божидара Вуковића из 1519–1520”. Исто тако, и први руски штампари (Иван Фјодоров 1564) у Москви „познавали су књиге Божидара Вуковића, а осјећала су се и руско-словенска језичка обиљежја краковске штампане књиге у издањима московске типографије”. Књиге познатог руског штампара И. Фјодорова (1510–1583), које је започео у штампарији оснивача цара Ивана Грозног (1563) у Москви, а наставио у Лавову (1573), доспијевале су међу православне Словене, као и у поједине наше удаљене крајеве (Манастир Раваницу – Врбник). И данас је један примјерак (*Учишељно јеванџелије*) у Библиотеци Матице српске, а стигао је и први потпуни текст Библије (Стари и Нови завјет) са којим је „на источнословенском тлу учвршћен положај старословенског језика руске редакције” као заједничке варијанте ћирилско-методијевске културне старине. То је оставило снажан печат у српској језичкој култури као стандард цркве за руско-словенски, односно славјаносрпски језик (касније од утицаја и на руски књижевни језик и савремени вуковски српскохрватски језик).

Иначе, старо источнословенско штампарство развијало се дуго и у манастирским пггампаријама, међу којима су најстарије: Братска штампарија у Лавову (1591) и највећа у Кијевско-печерској лаври (1616) – радила све до 1918, и трећа у Москви, Печатни двор (1619). Из прве двије штампарије највише је потекло књига у 17. и 18. вијеку. Највише их је доспјело међу православне Јужне Словене, нарочито после ревизије књига по одлуци Московског сабора 1655. године, на којем је пећки патријарх Гаврило преузео обавезу да ће се у црквеним обредима употребљавати само ревидиране књиге од стране Московског синода. Тиме је почела и замјена српске редакције руском, као што је то и познато у животу Православне цркве у Црној Гори. Техничка опрема и украсна обрада првих старословенских књига иницијалима, заставицама, грбовима и другим књижевним илустрацијама – посебно репрезентативни орнамент цетињског *Окѣоиха*, као и у осталим књигама Макаријеве штампарије, одражавају графичке украсе ободско-цетињског *Окѣоиха* као и ренесансне Венеције из штампарије Божидара Вуковића Подгоричанина „у пуној превласти рукописне традиције”.

Што се тиче, пак, језичке суштине свих тих најстаријих црквено православних књига, културолошки и историјски узев – то је књижевни језик који су уртемељила солунска браћа Ђирило и Методије за јужносло-

венске и источноевропске народе православних Словена. Њиме су очувани заједнички коријени за српски, бугарски и руски језик у ћирилско-методијевском дјелу које се засновало на језику локалног јужнословенског дијалекта македонских Словена из околине Солуна, који се својом архаичношћу „битно разликовао од живог говорног језика XIX вијека”. Тај су језик словенски учитељи приликом писања словенског јеванђеља у преводу са грчког јеванђеља уградили у заједничке коријене свих православних Словена. У својој просвјетитељској мисији – да језик буде разумљив на ширим просторима, почев од моравско-панонске низије надаље. У томе је изузетно помогла велика језичка блискост словенских народа која је у 9. вијеку била тада много изразитија. Тиме је и створена основа за књижевни образац старословенских језика под општим словенским именом, као и у каснијим редакцијама јужнословенских земаља, а посебно послје крштења Русије и раскола хришћанске цркве на Католичку и Православну (1054) и по широким источнословенским просторима. Тада је у преднемањићко доба код нас дошло до извјесне диференцијације и усаглашавања језика по словенским регијама – путем преписивања црквених и свјетовних књига, а тиме и до обogaћења језичке лексике и прецизирања назива редакција на писању и превођењу духовних књига: српска, руска, бугарска, или бугарско-македонска, а језици српскословенски и рускословенски.

Од подизања Хиландара (1198), Света Гора је имала кључну улогу у одржавању заједничке норме и његовању старословенског израза у раду редакција словенске књижевно-језичке заједнице засноване на дјелу Ђирила и Методија. При томе је судјеловање Русије у тој култури и језичкој заједници за нашу јужнословенску културну историју било од посебног значаја. Заправо „тако је рускословенски језик створен на јужнословенској језичкој бази, а и потоњи руски књижевни језик укључио је у себе многе старословенске елементе и на тај начин постао ближи и сроднији, и касније осјетно утицао на српскохрватски језик, чиме је оживљавана заједничка културна старина, створена у средњем вијеку. То је лако нострификовало и богатило и савремени књижевно-језички израз и јачало петовјековно духовно заједништво (од црногорско-словенског Октоиха до наших дана) у свим видовима културно-историјских односа Црне Горе и Русије. Тако је у току више вјекова духовног заједништва Црне Горе и Русије, као и других словенских народа, ћирилско штампарство Црнојевића и Вуковића одиграло битну улогу међусловенске писмености, повезаности и духовне и друштвене народне традиције.

Слова ћирилских књига преко Франциска Скорина, Бјелоруса, као што је већ константовано – допиру у Праг (1517–1519). Ту је штампана 21 књижица старозавјетних текстова на искуству издања Божидара Вуковића Подгоричанин од 1519 г. Ћириличне књиге иа тлу Русије заживјеле су у дјелатности И. Фјодорова који од 1563. године проширује издања православних књига, које као такве стижу на шире подручје Русије и свих Јужних Словена То је допринијело да се први пут штампа потпуни текст православне Библије – у форми Стари и Нови завјет. Све је то имало широк одраз на даљи развој центара и румунско-словенског и бугарско-словенског и српско-словенског штампарства на старословенском и рускословенском језику који је очувао заједничку основу у провођењу вјерских обреда, народних схватања и народних обичаја – ћирилско методјејевске културне старине и садржине.⁶

Изложени преглед старина међуповезивања православних словенских народа у минулим вјековима далеке прошлости од IX вијека зачетака словенске писмености увјерљиво говори да духовно заједништво, посебно народа Црне Горе и Русије има дубље коријене од првих официјелних међудржавних веза сверуског императора цара Петра Великог и црногорског митрополита владике Данила Шћепчевића Петровића 1711. и оглашавања царске грамате која је де факто нашла плодно тле међу Црногорцима у свеопштем народном договору 1712. (у Цетињу) за трајне и нераскидиве односе са Русијом – са наглашеном клаузулом „за вријеме бојева са заједничким непријатељем, али без мијешања у унутрашње послове Црне Горе” – како то наглашава у Црној Гори популарни Павле Рус у свом јубиларном прегледу двјестогодишњице односа Црне Горе и Русије 1911.⁷

⁶ Види објашњење: *Пет вјекова српској штампарској 1494–1994*, Београд, Раздобље српскословенске штампе XV–XVII в., Београд, 1994. и коричење одобрених прилога.

⁷ П. А. Р.: *Двухсотлетне сношений России с Черногории*, ж. МНП, Спб., 1912, с. 15.

* Више информација: *Вјекови духовној заједништва Црне Горе и Русије, 1494–2002*, Подгорица, 2004, ЦАНУ.

*

ПРВИ ЗАПИСИ РУСКИХ МОРЕПЛОВАЦА О ЦРНОГОРЦИМА И ПРИМОРСКИМ ГРАДОВИМА

(ДНЕВНИК П. А. ТОЛСТОЈА, 1698)

Без ширег навођења писаних докумената илустроваћемо то једним код нас а и код Руса недавно откривеним првим руским записом у „Дневнику” П. А. Толстоја 1698, о његовом првом сусрету са Црногорцима и житељима Боке од Херцег Новог, Пераста и Котора, августа 23, септембра 2, као први сусрет људи руских морепловаца крајем XVII вијека. То је у путописној литератури руских морепловаца један од најстаријих таквих до сада нађених записа назначене године из Бококорског залива, прије 1711. У њему се говори о словенским насељима и градовима дуж далматинске обале. На путу из Венеције преко Корчуле и Дубровника, Пераста и Котора – до Бара, путописац на једном броду у Херцег Новом наилази на своје Московљане књажевиће – Дмитрија, Ф. Голицина, А. Рјепина, И. Гагина, Ј. Хилкова, Б. Куракина и др. Они су се као руски кадети цара Петра Великог у то вријеме обучавали у морепловству у Перасту код нашег Пераштанина Марка Мартиновића, тада познатог научника и предавача Поморске академије у Венецији. Неки су од тих кадета касније заузели врло значајна мјеста у царској Русији, било као дипломата, генерал-губернатор, фелдмаршал, командант дивизије и сл. Недавно је публикован и атестат – увјерење, у преводу са италијанског језика, из архиве Ф. А. Куракина у далеком Саратову, издат од стране капетана М. Мартиновића / 2. августа 1698. Њиме се тврди, уз потпис и печат, да је Б. И. Куракин оспособљен за навигацију на отвореним морима – теоријски и практично.⁸ Овим се документом такође потврђује да су културно-историјске и духовне везе Руса и Црногораца, у појединим случајевима, постојале и прије официјелне царске грамате /1711/ и успостављених војно-државних односа између митрополита црногорског Данила Шћепчевића и руског цара Петра Великог.⁹ О томе свједоче следећи историјски извори:

⁸ Архив књ. Ф. А. Куракин, Саратов, 1393, књ. 4., с 77; Види књ. Политические и культурные отношения России с югославскими землями в XVIII в. /Документи/, Москва, 1984.

⁹ Марко Мартинович – преподаватель Морской академии в Венеции, из г. Пераст (Бокa Которская). В числе учеников Мартиновича оказались люди, занявшие в последующем крупные государственные посты: П. А. Толстой, Б. И. Куракин, Д. М. Го-

1698 і. авґуста 23 (сенґьября 2). – *Айшесґайш, выданный Б. И. Куракину кайшаном М. Маршґиновичем, удосґтоверяющий знание им мореходноґо дела*

Хвала всевышнему. 2. сенґьября 1698 і. Венеция...

„Ја, Марко Маршґиновић, ѿишврђујем ѿорње својом руком и својим ѿечашом”.

Ово школовање је овјековјечено и у једној слици (умјетнички рад) која се чува у Перашком музеју (дат у прилогу).

О томе свједочи и „Дневник” морепловца П. А. Толстоја и Атесат (увјерење) капетана Марка Мартиновића, нашег Пераштанина, наутика и предавача Поморске академије у Венецији, у културној историји познатог учитеља царско-руских кадета у Перасту, од 23. августа 1698. године.

СЛОБОДНИ ЉУДИ ЦРНОГОРЦИ

Према ѿом Толсґојевом запису, у Перасґиу, мјесґашцу ѿадашњем, „има мноґо Срба... Под државом Венецијом... сви ѿворе словенским језиком; слични су донским Козацима, одјећу носе хрвајшску, жене и дјевојке су у свему сличне хрвајшким женама у одјећи, и у навикама зазиру од мушкоґо ѿола; имућно живе међу великим и високим каменим ѿорама, куће су им камене; ѿрема московском народу су врло ѿрисни и са ѿуно ѿошґивања...”

Каракштерисґично је цишґирашґи из Толсґојева записа ушґраво неколико реченица о ѿејовом ѿрешману Црноѿораца. Тамо каже: „Близу ѿоме нушних мјесґа, Кошора и Перасґа, живе слободни људи који се називају Црноѿорци. Ти су људи хришћанске вјере, језика словенскоґо и има их ѿовелик дрој; никоме не служе, ѿвремено рашґују с Турцима, а ѿокашґад и са Венецијанцима”...

Лађом је Толстој стизао тада и у Котор гдје га је и старјешина Котора (губернатор) примио са уважавањем, водио га је да разгледа градске зидине и грчку цркву, да слуша свету летургију. Дивио се постојећим утврђењима и градском бедему – за заштиту од Турака са којима су Которани и Пераштани, како он пише, веома често у рату али и у примирју – када проводе и међусобну трговину.

Са становишта старине, интересантно је забиљежити да је тада у Херцег Новом, у цркви грчкога закона – запазио „свете мошти” – руку

лицын (будушґий генерал – губернатор Рижској губернии), А. И. Репнин (будушґий фельмаршал), Н. И. Бутурлин (будушґий командир дивизији) (Полный список волонтеров, отправленных за границу, см.: Письма и бумаги..., т. 1, с. 134–135.611).

